

Підготовка студентів до формування літературознавчої компетенції як основи літературного розвитку молодших школярів

У процесі модернізації початкової освіти, запровадження в ній компетентнісного підходу відбувається методологічна перебудова навчального процесу на принципах гуманізації і демократизації, спрямування його на особистісний розвиток молодших школярів, формування в них основних компетенцій.

Вагома роль у розвитку і вихованні особистості молодшого школяра належить навчальному предмету “Читання”, який є складовою освітньої галузі “Мови і літератури”. Сутність початкової літературної освіти полягає в розвитку повноцінних навичок читання, ознайомленні школярів з дитячою літературою в поєднанні жанрових форм, авторської і тематичної різноманітності, у художньо-естетичному освоєнні тексту і дитячої книжки, у формуванні творчих здібностей, що передбачає формування у молодших школярів літературознавчої компетенції як основи літературного розвитку [1, с. 16].

Ефективне засвоєння молодшими школярами початкових елементів літературознавства та здійснення ґрунтовного аналізу літературного твору залежить від підготовки вчителя. Тому дана проблема є актуальною не лише для школярів, але й для студентів, які готуються стати вчителями початкових класів. Успішно виконати завдання шкільної початкової освіти зможе такий учитель, в якому гармонійно поєднано здатність внутрішньо переживати кожне літературно-мистецьке явище, вільно оперувати теоретико-літературним інструментарієм для осмислення художньо-естетичних фактів і явищ; творчі вміння, які забезпечують формування у вихованців високоморальних і загальнолюдських цінностей засобами художнього слова; дослідницькі навички, що сприяють здійсненню літературно-філософських, літературно-історичних, літературно-психологічних, текстологічних досліджень, й умотивовують науково-пошукову діяльність школярів, стимулюють пізнавальні інтереси; особистісні і професійні якості, що уможливають виховання активних, діяльних громадян, здатних гідно репрезентувати й утверджувати Україну в європейському співтоваристві.

Важливість вироблення таких професійних і особистісних рис аргументує необхідність формування літературознавчої компетенції вчителів початкових класів, які в свою чергу формуватимуть літературознавчу компетенцію в учнів.

Метою статті є визначення змісту літературознавчої компетенції та особливостей підготовки студентів до її формування у молодших школярів.

Перш ніж з'ясувати сутність літературознавчої компетенції, необхідно визначити зміст понять компетентність, компетенція, літературний розвиток.

Так, за новим тлумачним словником української мови, компетенція — це добра обізнаність із чим-небудь; компетентний — той, який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий [2].

У літературознавчому словнику-довіднику подається таке тлумачення цих понять. Компетентність — 1) володіння компетенцією; 2) володіння знаннями, що дають можливість судити про щось. Компетенція — коло питань, у яких дана особа володіє пізнанням, досвідом. Поняття “компетентний” тлумачиться як: 1) той, хто володіє компетенцією; 2) знаючий, обізнаний у певній галузі [6].

В українсько-російському словнику означені поняття трактуються таким чином. Компетентний — 1) знаючий, обізнаний, авторитетний у якій-небудь галузі; 2) той, хто володіє компетенцією. Компетенція — коло питань, у яких хтось добре обізнаний [10].

Отже, в загальному розумінні терміном компетенція позначають характеристику поведінки, домінуючу форму активності особистості, наявність відповідних навичок і вмінь, ступінь оволодіння певним видом діяльності. Компетенція не може зводитися до знань і навичок. Компетенція— це те, що породжує вміння, дії, її можна розглядати як можливість встановлення зв'язків між знаннями та ситуацією, що є найефективнішою у вирішенні проблеми.

Компетентність у смисловому значенні охоплює три аспекти: знання, вміння, навички. Термін компетенція широко використовується в наш час там, де йдеться про навчання і виховання. Компетентність — це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку, знання, вміння, навички; має здатність до творчого вирішення завдань, ініціативності, самостійності, самооцінного самоконтролю; це сформованість інтелектуальних операцій, спрямованість у діяльності, усвідомленість і мотиваційна насиченість. На кожному віковому етапі компетентність має орієнтовні показники розвитку особистості, тобто різні види компетенції.

Вивчення літературної компетентності молодшого школяра та введення терміну започатковано зовсім недавно в процесі дослідження його мовленнєвої діяльності [3, с. 2-3].

Літературна компетентність визначається не лише обсягом літературних знань, що зберігаються в пам'яті, початкових читацьких умінь і навичок з їх відтворенням, а й здатністю школяра засвоювати знання та застосовувати їх у власній літературній діяльності.

Літературна компетентність молодших школярів — результат систематизованої навчальної діяльності, виражається в активному оволодінні системою літературних знань і здатності її використовувати з метою пізнання навколишньої дійсності, задоволення власних потреб (естетичних самоосвітніх, пізнавальних, дозвільних тощо).

У методичному аспекті літературна компетентність молодшого школяра— це володіння комплексом літературних знань, умінь і навичок, які надають можливості свідомо вибрати книги, читати за правилами культури читання; адекватно зрозумівши, здійснювати різноманітні форми мисленнєвої і творчої діяльності на основі сформованого способу і якостей читання. Зазначені компоненти зумовлюють вибір необхідних компетенцій: бібліотечно-бібліографічної, особистісно-діяльнісної, літературознавчої, якими має володіти учень початкових класів і які складають зміст літературної компетентності [4, с.237-238].

До детального розгляду саме літературознавчої компетенції нас спонукав літературний розвиток молодших школярів, який є віковим і одночасно навчальним процесом розвитку здатності до сприймання художньо-літературного твору, до розуміння умовної мови мистецтва (через набуття початкових теоретико-літературних відомостей), до власної літературно-творчої діяльності. А літературний розвиток вимагає нового погляду на навчання молодших школярів читання. Адже, читаючи художній твір, дитина має справу з організованим певним чином текстом, художнім мовленням, образним змалюванням картин життя, авторською точкою зору – із особливою естетичною формою пізнання світу.

Літературознавча компетенція як складова літературної компетентності зумовлює достатній читацький досвід молодших школярів, усвідомлення жанрової специфіки твору; здійснення грамотного аналізу твору; визначення на практичному рівні та усвідомлення таких понять, як тема, ідея, жанрова специфіка твору, композиція, система персонажів, засоби художньої виразності. Володіння літературними поняттями дає можливість дитині глибоко осмислити художній твір, відтворити систему художніх образів та розширити коло читання,

охопивши жанрові форми художньої, науково-пізнавальної, довідкової літератури, української та зарубіжної.

Знайомство з твором — це свого роду внутрішня розмова, рівноправний діалог двох індивідів — письменника і читача. Компетентнісний підхід включає і діалог учня з текстом, і оцінку, яка є передусім виявленням активного ставлення читача до тексту, що сприймається. Читач може приймати авторський задум, входити в уявну суперечку з автором твору або бути просто байдужим до зображуваного. Тому формування літературознавчої компетенції може бути успішним за умови активізації життєвого досвіду, творчої уяви, емоційно-образної пам'яті.

Отже, структурними компонентами літературознавчої компетенції є: практичне ознайомлення з літературознавчими поняттями, сприймання, аналіз літературного твору [4, с.242].

Тому, сьогоднішній студент, а в майбутньому вчитель початкових класів повинен вміти здійснювати аналіз художнього твору, який спрямований на те, щоб учні з'ясували послідовність розгортання у ньому картин життя, вміли визначати основні епізоди й переказувати їх; встановлювати причинно-наслідкові та часові зв'язки між запланованими подіями, характеризувати літературного героя, його вчинки, висловлювання, своє ставлення до нього. Таким чином, на уроці читання вчителю доцільно використовувати такі види аналізу літературних творів: смисловий, структурний, емоційно-оцінний, художній, літературознавчий, стилістичний, лінгвістичний.

Як результат, учні мають навчитися усвідомлювати ідейно-тематичне багатство твору, бачити вираження його ідеї у системі групування персонажів, в особливостях розвитку сюжету, у позасюжетних елементах, у своєрідності мови. Окрім того, аналіз літературного твору молодшим школярем має привести до його глибокого розуміння, усвідомлення ідеї та сприяти свідомому виразному читанню.

Отже, аналізувати зміст художнього твору — це означає розглядати і пояснювати тему та ідею, покладені в його основу. Однак при цьому майбутньому вчителю необхідно звертати увагу учнів на те, яким чином ідейно-тематичний зміст втілений в образну форму автором, як саме оформлений, за допомогою яких засобів художньої форми виражений, а це в першу чергу — жанрові особливості твору, його композиційна структура, спосіб викладу, зображувальні прийоми поетичної мови.

Інші об'єкти аналізу, такі, як сюжет, персонаж, образ автора, є не лише доступними розумінню молодшого школяра і не суперечать емоційній природі сприймання художнього твору, а їх знання надає учням початкових класів значних можливостей для глибокого та усвідомленого пізнання літератури в цілому.

Такий підхід до розгляду цієї проблеми дасть змогу студентам допомогти молодшим школярам усвідомити необхідність засвоєння літературознавчих понять, що формує певні вміння та навички аналізу літературного твору і забезпечує його повноцінне сприймання [3, с. 8-9].

Тобто, підготовка кваліфікованого літературно освіченого читача, формування його ідейно-естетичних смаків передбачає оволодіння певним колом теоретико-літературних знань. Про це свідчить національна програма “Освіта” (Україна XXI ст.) та концепція безперервної літературної освіти, метою якої є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної та світової літератури, формування літературознавчих та естетичних знань. Програмою 1-4-х класів передбачено введення літературознавчої пропедевтики, практичне ознайомлення з літературознавчими поняттями [5; 7].

Тому першочерговим завданням педагогічних вузів є введення в курс дитячої літератури ознайомлення студентів із понятійним апаратом методики позакласного читання. Наводимо для прикладу неповний перелік понять тематичного словника для формування літературознавчої компетенції молодших школярів.

Тематичний словник для формування літературознавчої компетенції. Автор — засновник, творець; особа, що написала твір.

Алегорія — показ стосунків між тваринами для розкриття стосунків між людьми.

Аналіз — прийом розумової діяльності, пов'язаний з уявним розчленуванням предмета, явища, процесу на частини. Лексичний аналіз тексту — мовний аналіз, який передбачає уточнення значення слів засобами добору однокореневих, аналізу будови слова, етимологічного аналізу; вмотивування правильності й точності вибору слова, складання синонімічних рядів і з'ясування доцільності авторського вибору; виявлення архаїзмів, історизмів, неологізмів і з'ясування потреби їх вживання; розкриття відповідності використання лексики жанровим особливостям твору, проведення спостережень за метафорами, епітетами, порівняннями тощо й обґрунтування їхнього вживання за ідейно-художніми настановами твору, виявлення індивідуальних авторських особливостей у

використанні лексики, знання стилістичної ролі фразеологізмів. Лінгвістичний аналіз тексту — вид мовного аналізу, спрямований на виявлення системи мовних засобів, з допомогою яких передається ідейно-тематичний та естетичний зміст літературно-художнього твору, залежності мовних засобів від ефекту мовленнєвого впливу, прогнозованого автором. Стилiстичний аналіз — опрацювання особливостей стилю тексту, з'ясування залежності його мовної структури від ідейно-тематичного задуму автора. Синтаксичний аналіз — розбір тексту за текстовими одиницями — складними синтаксичними цілими (надфразними єдностями), розгляд цих одиниць із синтетичного погляду за способами міжфразового зв'язку, його видами і типами, з'ясування смислової і логічної цілісності надфразової єдності, ритмомелодики.

Алітерація — стилістичний засіб: повторення подібних за звучанням приголосних у відповідному порядку, фразі, строфі для підсилення звукової чи інтонаційної виразності та музичності.

Аналітичні вправи — вправи, виконання яких потребує аналітичної діяльності учнів у процесі роботи над твором.

Анекдот — жанр фольклору: коротке жартівливе оповідання про якийсь незвичайний життєвий випадок чи ситуацію з несподіваним і дотепним закінченням.

Антоніми — слова, протилежні за значенням.

Асонанс — повторення однакових голосних звуків у рядку чи строфі, що надає віршованій мові благозвучності, підсилює її музичність.

З метою професійної підготовки майбутніх спеціалістів рекомендуємо і спеціальну літературу, зокрема:

1. Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови / Н. М. Захлюпана, І. М. Кочан. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — 340 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка [та ін.]. — К. : ВЦ Академія, 1999. — 546 с.
3. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови : навчально-методичний посібник / М.М.Наумчук. — Тернопіль : Астон, 2010. — 345 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : 42000 слів : у 4 т./ уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. — К. : Аконіт, 1998.

5. Словник літературознавчих термінів / за ред. Є. І. Лисенко. – К. : Література, 2000. – 446 с. та ін.

На початку статті ми зазначали, що літературознавча компетенція є основою літературного розвитку молодших школярів. Відповідно до чинних програм напрям літературного розвитку набуває особливої ваги, бо зміст читацької діяльності молодших школярів є літературним читанням, це засвідчує перелік принципів, на яких ґрунтується відбір текстів. Так як літературний розвиток, а зокрема розв'язання його завдань вимагає певної системи, то варто студентів педагогічних вузів ознайомити із роботою підручників з читання, яка охоплює такі напрямки:

1. Досягнення жанрової різноманітності кола читання у кожному підручнику з виділенням пріоритетів певних жанрів. Для того, щоб освоїти даний напрямок, студентам варто запропонувати провести міжкласову паралель. Наприклад, у 2 класі серед творів усної народної творчості переважають народні пісні, колискові, лічилки, скоромовки, а серед авторських— вірші. У 3 класі коло жанрів розширюється (з'являються науково-популярні оповідання, байки, п'єси-казки), збільшується питома вага прозових текстів. У 4 класі, крім раніше зазначених жанрів, діти читають міфи, біблійні легенди. Таким чином, ознайомлюючи учнів з різними жанрами і темами вчитель закладає основу для реалізації інших завдань літературного розвитку.

2. Достатня частотність у підручниках творів одного автора, що сприяє виявленню взаємозв'язку між автором і темою його творчості. Розглядаючи даний напрямок, доцільно звернути увагу студентів на взаємозв'язок між авторами творів і темами, жанрами, у яких вони пишуть. Цьому сприяють відповідний відбір текстів, їх блочне розташування у книзі і коментар укладача підручника.

3. Лінійно-концентричний принцип ознайомлення з відомостями про життя і творчість поетів і письменників протягом початкової школи. Студенти повинні засвоїти суть даного принципу, який полягає в наступному: вперше учні мають можливість у кожному класі прочитати відомості про авторів, розглянути їхні портрети; у 2 класі відомості про авторів творів уміщено наприкінці першої частини “Читанки”; у 3 і 4 класі в зв'язку із запровадженням елементів монографічного підходу відомості про письменників і поетів розташовано поряд із текстом, що наче наближає читача до його автора.

4. Засвоєння студентами на практичному рівні суттєвих ознак, що характеризують жанри. Цей матеріал студенти засвоюють за лінійно-

концентричним принципом, тобто актуалізація попередніх знань створює певну систему до засвоєння нових. Тому варто запропонувати студентам здійснити порівняльний аналіз ознайомлення учнів із суттєвими ознаками, що характеризують жанри по класах. Наприклад, у 2 класі учні читають казки про тварин, у 3 – чарівні, у 4 класі учні зустрічаються з новим видом казок, який ґрунтується на актуалізації знань з 2 і 3 класів, це – побутові казки.

5. Ознайомлення з літературними термінами на рівні розпізнавання значення і називання суттєвих ознак. Даний напрямок вимагає ознайомлення студентів із коротким словником читача, який вміщений у підручнику для 4 класу, в якому систематизовано терміни, з якими діти працювали протягом початкової школи на уроках читання. Визначення понять доступне, дещо спрощене, порівняно з науковими виданнями, але узгоджене з вимогами основної школи [8, с. 105-110].

Отже, без перебільшення можна стверджувати, що літературний розвиток молодших школярів характеризує як засвоєння літературознавчих понять, уявлень, образних засобів, розрізнення творів різних жанрів, так і не менш важливим його результатом є цілеспрямоване виховання учня-читача, естетично розвиненого, з позитивним емоційним досвідом, здатного висловлювати своє ставлення до прочитаного, відчувати радість від спілкування з гарною книгою. Тому і тим, хто готується стати вчителем початкових класів, і вчителям-професіоналам, і методистам в галузі мови варто усвідомити, що їхнім обов'язком є сформувати у молодших школярів початкові знання з літературознавства, забезпечити елементарну обізнаність з колом дитячого читання та практичні навички роботи із текстами різних жанрів, а також всебічно використовувати сучасну дитячу літературу і книжку для виховання і навчання дітей на рівні вимог сучасної епохи. Завдання, без сумніву, складне, але посильне будь-якому вчителю, якщо у нього є постійна потреба у самоаналізі своєї роботи, у самоосвіті за допомогою книжки і в самоудосконаленні, оскільки професія вчити когось невід'ємна від потреби щоденно і безперервно вчитися. Це пояснюється тим, що, по-перше, як писав В.Сухомлинський, вчителю потрібне море знань, щоб дати дітям краплину необхідної духовної поживи, а, по-друге, тим, що великий той учитель, який доводить ділом, чого навчає, тобто постійно працює над собою [9].

У перспективі подальших досліджень ми пропонуємо коригувати навчальні плани підготовки студентів педагогічних вузів з метою збільшення кількості годин

на практичну підготовку, яка б сприяла розвитку літературознавчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко О. Оцінювання читацьких компетентностей молодших школярів / О. Вашуленко // Початкова школа. – 2007. - № 12. – С. 16-20.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Іванова Л. І. Літературна компетентність молодшого школяра / Л.І.Іванова // Початкова освіта. – 2005. - № 38. – С. 2-3.
4. Коваль Г. П. Методика читання : навчальний посібник / Г. П. Коваль, Л.І.Іванова, Т. Б. Суржук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. - 280с.
5. Концепція літературної освіти / Н. Й. Волошина, Є. А. Пасічник, Н.Ф.Скрипченко, П. П. Хропко // Початкова школа. – 1994. - № 3. – С. 25-27.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром’яка та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1999. – 345 с.
7. Програма середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи. – К. : Початкова школа, 2002. – 256 с.
8. Савченко О. Я. Літературний розвиток учнів. Уроки розвитку літературних творчих здібностей учнів / О. Я. Савченко // Методика читання у початкових класах. – К. : Освіта, 2007. – С. 105-110.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О.Сухомлинський. - К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 431.
- 10.Українсько-російський словник / За ред. Л. С. Паламарчук, Л. Р. Скрипник.– К. : УРЕ, 1984. – 421 с.